



סוד ההתפתחות הלימודית: איך ללמד לפי הגיל הנכון? - חלק שני

הרב אביאל אברהם טוויל מאבחן דידקטי ומנהל "מרכז תבונות – מסוגלים להצליח בגמרא"

מה באמת קורה בגיל עשר, שלוש עשרה וחמש עשרה – כשעוברים ממשנה לתלמוד? כיצד מתפתחת החשיבה אצל הילד, ואיך נוכל ללמד כל שלב באופן המדויק ביותר? מה הסיבה שהמשנה כתובה דווקא במקרים, מדוע בגיל שלוש עשרה מופיעה פתאום אחריות פנימית, ואיך הגמרא הופכת לאוקיינוס שדורש "התיישבות השכל"?

מאמר חובה להורים ומחנכים – שרוצים לגלות את הסוד של תהליך הלמידה, ולהעניק לתלמיד את מה שנכון לו, בדיוק בזמן הנכון.



במאמר הקודם עסקנו בהתאמת הלמידה לגיל ולשלב ההתפתחותי של התלמיד, והדגשנו את הצורך להכיר את תהליך ההתפתחות השכלית והרגשית של כל ילד. הבאנו את החשיבות להימנע מהקדמת הלמידה בשלב מוקדם מדי, כדי למנוע תסכול וכישלון. הבהרנו שהלמידה צריכה להיות מותאמת לכל גיל, ולהתמקד בידע בסיסי בשלב הראשון של ההתפתחות, תוך פיתוח יכולות חשיבה בהדרגה.

ובפרק זה נעסוק בעזרת ה' בהמשך התפתחות הילד לאחר שעבר את גיל ה"מקרא".

שלב שני – בן עשר למשנה: עיצוב החשיבה הקונקרטית כיסוד לפיתוח הלמדנות

זהו שלב בו הילד מתחיל להלך בשבילי התורה ברגליו שלו. תודעת הלימוד נעשית בו אישית יותר, מעובדת יותר – הילד כבר אינו שומע בלבד, אלא מתחיל להבין, להפנים, ולעבד. לימוד המשנה בגיל זה נוגע כבר לא בשינון בלבד – אלא בניסיון להבין את ההיגיון שבדברים, את מבנה המקרה, את כוונת התנא. הרי אם נשים לב, נבחין כי כל הלשונות של המשנה מציגים "מקרים" דווקא, לא "דינים" ולא "כללים".

בעל התפארת ישראל (יכין) היטיב לבאר את צורת לימוד המשנה בגיל זה, בלשון הבאה: "כבר התחיל המשנה בלי קושיא ותירוץ, לבלי להלאות שכלו הרך". כלומר, המשנה במבנה שלה מותאמת להפליא לשלב התפתחותי זה, של ילד שעדיין אינו בשל למורכבות הסוגיה התלמודית, אך כבר מתחיל לפתח הבנה, הבחנה, ודמיון.

ואכן, לפי עקרונות ההתפתחות הקוגניטיבית, גיל זה הוא גיל בו מתפתחת '**החשיבה הקונקרטית**' – חשיבה המבוססת על מציאות מוחשית, על מקרים, על מצבים מדומיינים. לכן, אין פלא שכל מסכתות המשנה בנויות סביב מקרים ולא סביב כללים מופשטים: "המוצא אבידה..." "אבנו סכיננו ומשאו שהניחם על גגו ונפלו..." "הכונס צאן לדיר..." – הילד מדמיין את הסצנה, מצייר את הדמויות ומעבד את המקרה. זו לא רק שיטה – זה צורך התפתחותי.

המשנה, אפוא, פוגשת את הילד בדיוק בנקודה בה עולמו הדמיוני והקוגניטיבי נפגשים – ומכאן עוצמתה. לימוד המשנה איננו רק קפיצה אל שלב לימודי מתקדם, אלא מעבר הכרחי במעבר מהבנה פשוטה להעמקה רעיונית קונקרטית. שלב זה בפיתוח קוגניטיבי מתאפיין ייחודי – הילד עובר מחשיבה אינטואיטיבית לגישת עיבוד מידע מושכלת, הנשענת על דמיון חי, קישוריות בין פרטים, ויכולת ראשונית לזהות דקויות בין מצבים.

ולאחר מעשה הראוני שכך מובא בהקדמת המהרח"ו בספרו "שער ההקדמות" – שעולם הדמיון של הילד הנקרא "עולם היצירה" מותאם ממש לצורת העריכה הייחודית של המשנה. עיי"ש.

אך אין זה הכל. גם '**היכולת ההשוואתית**' – ההבחנה בין סתירות, בין נוסחים, בין פרטים – מתחילה לנבט בגיל זה. ולכן המשנה לא מוצגת רק כסיפור אלא גם כשדה חשיבה. כך מבאר הר"י אלאשקר ב"מרכבת המשנה":

"ואמר בן עשר למשנה, שבודאי נתוסף בו שכל, באופן שיבין המשניות והסתירות אשר נמצאו ביניהם, ומשתדל לתרצם".

ובדומה כותב המהר"ל ב"דרך חיים", שלימוד המשנה מבוסס על '**היכולת להבחין**' – לברר בין דבר לדבר, בין מקרה למקרה.

בשלב זה, על ההורה והמלמד לזכור: הילד אינו רק קולט – הוא כבר מבקש לעבד, להבין, להשוות. אין זה גיל של חיקוי בלבד – זהו גיל של התחלה.

מה עלינו לעשות כעת?

- נקפיד ללמד כל משנה דרך המחשה: שרטוט הסיטואציה, הצגת דמויות, שימוש בתיאורים מוחשיים.
- לא נמהר לבקש הפשטות ומסקנות – נאפשר לתלמידים "להתהלך" בתוך המקרה.

• נציג שאלות המעוררות חיבור רגשי: מה אתה עושה? מה לדעתך צודק?
באופן זה, פיתוח היכולת לדמיין ולהפנים את המקרה עוזר לילד להבין את ההיגיון שמאחורי החוק או ההוראה במשנה. ילדים הם בעלי דמיון וציור מאין כמותם. הכח להתחבר למקרה ולדמיין אותו – ולהיות כדמות בין דמויותיו – הוא הכח החזק של הילדים, זאת כמובן בתנאי שפיתחנו כראוי את יכולת הדימוי המנטלי בצורה הטובה ביותר.

שלב שלישי – בן שלוש עשרה למצוות: אחריות ככוח מניע ללמידה

בשלב זה נכנס הילד לעולם אחר – עולם של אחריות. זהו שלב שבו הפן הנפשי והאישי מתעורר, ונוצרת תחושת זהות: "אני בן מצוות, אני אחראי." בגיל שלוש עשרה, מופיעה האישיות של – יכולת קבלת אחריות. עד עתה, התלמיד לומד על פי הנחיה והכוונה, מכאן – הוא יכול להוביל את עצמו.

המהפכה שחלה כאן אינה רק הלכתית – "נעשה בר חיובא" – אלא בעיקר רגשית ותודעתית: הילד נעשה שותף בבניית אישיותו, והוא מתחיל להבין שיש לו קשר ואחריות על מה שהוא בונה היום.

מבחינת החשיבה והלמידה – אין כאן קפיצה משמעותית ביכולות עצמן, אך "הבשלה פנימית" מרוממת את תודעת הלימוד. ילד שלומד מתוך תחושת שליחות – לומד אחרת.

הורים ומחנכים חשים לעיתים בעליל את השינוי: הילד שעד אתמול היה קל דעת, פתאום נהיה רציני, שואל שאלות, מגלה עניין במעמדו, במעשיו. זה לא רק שינוי חיצוני – זו "התייצבות פנימית" של זהות עצמית.

מכאן נובעת ההזדמנות: בגיל זה, הילד מסוגל "לשאת אחריות ללימודו". לכן, תפקיד ההורים והמורים הוא לאפשר לו זאת: לארגן סביבו מערכת שנותנת מקום לגדילה, לעצמאות, לבגרות. לא בכפייה – אלא באמון.

ואמנם, בגרות זו ניכרת לעיתים גם בהתנגשויות – רצון "לשלוט", להציב את "המילה האחרונה". אך כל זה הוא חלק מתהליך עמוק בו הילד מבסס את אישיותו. אם נלווה אותו ברגישות ובשכל – נוכל לסייע לו לפתח עצמאות אמיתית, ואחריות של ממש לעתידו.

מה עלינו לעשות כעת?

- נפתח שיח אישי עם התלמיד על האחריות ללמידה: מה אתה לומד? למה? איך זה קשור לעתיד שלך?
- נקצה אחריות לימודית מדורגת: ניהול דף מקורות, הכנת סוגיה ללימוד בחברותא, סיכום נלמד לקבוצה.
- נלמד את התלמיד שהאתגרים שלו אינם נובעים מחולשות אלא הם מהווים מדרגה של שאיפה לגדול.

שלב רביעי – בן חמש עשרה לתלמוד: התפשטות החשיבה המופשטת

זהו שלב המעבר מן הקונקרטי למופשט. הילד – עתה כבר נער – מסוגל להבין עקרונות, להפעיל היגיון כללי, לנתח מורכבויות.

החשיבה המופשטת מגיעה לבשלותה – והוא כבר אינו זקוק למקרה כדי להבין כלל, אלא להפך: הוא מסוגל להסיק כלל מתוך מקרה, וליישם כלל על מקרים אחרים. מכאן מתחיל הילד להעלות השערות ורעיונות לפתרון בעיות. הסקת מסקנות ובניית כללים וחוקיות – היא החלק העיקרי של גיל זה.

המהר"ל ב"דרך חיים" תיאר זאת כך: "והתלמוד הוא בינה שמוציא דבר מתוך דבר על ידי הפלפול – כל זה נקרא תלמוד".

כעת – לא רק ההבנה מתפתחת, אלא גם **'יכולת ההיקש, ההעברה, והשימור'** – הוא מסוגל לקחת עיקרון שלמד בנושא אחד, וליישמו בתחום אחר. זהו שלב בו צומחת החשיבה הישיבתית, העיונית, הסברא.

וכך כותב בעל "סדר היום":

"ענין הגמרא להבין ולהורות האיסור וההיתר ולידע פירושי המשנה והמקרא ולדון במדות שהתורה נדרשת בהם ולשמש ת"ח... ועיקר הוא השימוש והוא הנקרא גמרא. ובהיות האדם בן ט"ו שנה, הרי נתיישב שכלו לקבל כל מה שאמרו לו ואם מסבירים ליה יסבר, וראוי לעסוק מכאן ולהלאה בגמרא, וגמרא אין לה שיעור, כי הוא ים הגדול וענפיו מרובים ושורשיו מתפשטין לאין תכלית והכל לפי מה שהוא אדם וכפי כח שכלו והשגתו ימצא בו לעסוק ויוציא פרי. ועיקר הגמרא צריך רב ורבן שיסביר סברות נכונות ואמיתיות עד שהוא מעצמו יבין דבר מתוך דבר וידע להורות בין קדש לחול ובין טמא לטהור".

המילים "נתיישב שכלו" הן מפתח. זהו שלב בו השכל מתחיל "לשבת", להתארגן, להתייבב. מכאן אפשר להתחיל **ללמדו איך לחשוב**, איך לבנות טענה, איך להבין סברה.

וכאן גם מקומו של השימוש בתלמידי חכמים – "לשמש ת"ח" – לא רק ללמוד את דבריהם, אלא 'להפנים' את דרך הלך הרוח והחשיבה של חכמי התורה ומרגיל את מוחו ושכלו לחשוב בדרך בה הם חושבים.

כאן מתחילה הבנייה הארוכה של הלומד. עיצוב היסודות שילווה אותו לכל חייו.

מה עלינו לעשות כעת?

- נלמד לא רק את "מה", אלא את "למה" – מה עומד מאחורי הדין.
- פתח שיעור דרך שאלה סברתית, עימות בין מקורות, או סוגי חיה.
- אל תמהר לגלות את הפתרון – אפשר לתלמיד לגלות בכוחות עצמו, זהו יסוד הגמרא.
- חנוך לשפת גמרא: מהלך, סברא, קושיא, תירוצ, ראייה, דחיה – זהו עולם השיח החדש שלו.

לסיכום:

שלבם אלו – בן עשר למשנה, בן שלוש עשרה למצוות, בן חמש עשרה לתלמוד – אינם רק מדרגות גיל, אלא מהלכים מהותיים של צמיחה שכלית ונפשית.

חכמי ישראל, בגאונותם, הציבו לכל שלב את הלימוד המתאים לו. וממילא המאמר במסכת אבות – "בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן חמש עשרה לתלמוד" – אינו רק סיסמה חינוכית, אלא מתווה חינוכי עמוק, הבנוי על הבנת שלבי ההתפתחות של הילד: קוגניטיבית, רגשית ולימודית. כל שלב מותאם ליכולת מסוימת, ומוביל לשלבים הבאים.

המחנך אשר יתבונן בעין חינוכית נכונה בשלבים אלו – יוכל להצעיד את תלמידיו ממסגרת של "לימוד" – למסע של בניין אישיות תורנית שלמה.